

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ

DR. AHMET GÖKDEMİR

Kitabın Adı : OSMANLI TECVİD RİSÂLELERİ
Editör : Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

1. Baskı : Aralık 2020 ANKARA

ISBN : 978 - 625 - 7714 - 80 - 8
Yayın No : 998

© Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

GENEL HATLARIYLA OSMANLI TECVİD ESERLERİ

Ahmet GÖKDEMİR*

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm hem lafzı hem manasıyla kıyamete kadar koruma altına alınmış bir kitaptır. Bu bağlamda Kur’ân’ın lafzına herhangi bir şeyin karışmaması adına birçok tedbir söz konusu olmuştur. Kur’ân’ın tecvîdle okunmasının salık verilmesi de bu tür önlemlerdendir. Bu sayede Kur’ân, Hz. Peygamber’in okuduğu şekliyle okunmuş ve korunmuş olacaktır. Dikkat edilirse Kur’ân’ın haricinde hiçbir metin için tecvîdle okuma söz konusu değildir. Dolayısıyla tecvîd ilmine Kur’ân’la herhangi bir metnin ayırt edilmesini sağlayan en mühim etkidir, denilebilir. Yine tecvîdin Kur’ân’ın tahrifinin engellenmesinde büyük bir katkısı olduğu düşünülebilir.¹ Zira bu ilim sebebiyle Kur’ân lafızları hata, tağyir ve tahriften korunmuş olur.

Tecvîd ilmine dair veriler, ilk dönemlerde dilbilim, kıraat ve tefsir kitaplarında mevcut olup; mezkûr ilimle alakalı bilgiler bu eserlerde müstakil bir başlık altında verilmemiş, bölümlerin altında zikredilmiştir. Bu bağlamda tecvîd ilmiyle alakalı tartışmaların devam etmesi ve bu hususta

* Doç. Dr. Ahmet Gökdemir, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur’ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat ABD.

¹ Mustafa Kılıç, “İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerindeki Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Kur’ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2014), 75.

kuralları ele alan müstakil bir kitabın bulunmaması, bu ilimle ilgili eserlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Tecvîd ilminin bilimsel statü elde etmesinde Endülüs'ün büyük rolü olmuştur. Zira bahsi geçen ilme dair zirve olarak nitelendirilebilecek birçok eser, bu dönemde ortaya çıkmıştır.² Bununla beraber Bağdat, Halep, Hemezân, İskender, Musul gibi İslâm dünyasının değişik beldelerinde de tecvîde dair eserler kaleme alınmıştır. Şöyle ki mezkûr beldelerde Kur'ân'la muhatap olanların mevcudunda önceki dönemlere oranla önemli denilebilecek derecede artış meydana gelmiş; Kur'ân okumak isteyen kişilerin tecvîd ilmini öğrenme hususunda gereksinim hissetmeleri, bu ilmin gelişiminde büyük rol oynamıştır. Tecvîdin bu denli gelişmesinde mezkûr ilimle meşgul olan âlimlerin, dönemlerinin idarecileri tarafından desteklenmesinin de payı olmuştur.³

Yukarıda bahsi geçen durumlar, Osmanlı dönemi için de söz konusudur. Zira Osmanlı, kendinden önceki kıraat ve tecvîd ilmine dair birikimi önemsemiş, mevcut zenginliğin üzerine birtakım katkılarda bulunmak suretiyle Kur'ân hizmetini devam ettirmiştir. Konuyla ilgili padişahlar, vezirler ve önde gelen bürokratların Kur'ân'a hizmet eden âlimleri desteklemeleri, onların hizmet etmeleri için kurumlar tesis etmeleri, kayda değerdir. Örneğin dönemin padişahı Yıldırım Bayezid tarafından büyük ilgi gören *Mukaddime* adlı tecvîd eserinin müellifi İbnü'l-Cezerî'ye maaş tahsisinde bulunulup talebe yetiştirmesinin sağlanması;⁴ yine Mısır tarihini Osmanlı'ya kazandıran ve Osmanlı dâd harfi tartışmalarında büyük rolü bulunan Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin, Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın özel davetiyle önce Belgrad'a sonrasında da İstanbul'a gelip burada Kur'ân hizmetinde bulunması, bu durumun örneklerindendir.⁵

Osmanlı'da da diğer İslâm coğrafyasında olduğu gibi çocuklara yönelik eğitim daha ziyade Kur'ân'a dairdir. Bu bağlamda Sıbyan mektepleriyle dârukkurrâlar zikre değerdir. Zira bu kurumlarda eğitim daha ziyade

² İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016), 412.

³ Tetik, *Tecvid İlmi*, 279, 309-310.

⁴ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (İstanbul: Ravza Yay., 2018), 45-46.

⁵ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 61-62. O dönemin Anadolu'sunda toplumun önde gelen insanların kıraat ve tecvîd âlimlerini desteklemesi ve Kur'ân tecvîdine yönelik eser telifi işi, sadece Osmanlı'ya has olmayıp bu durum diğer Anadolu beylikleri için de söz konusudur. Konuyla ilgili bir örnek için bk. Kadir Taşpınar, "Candaroglu İsmail Bey'in Emriyle Kaleme Alınan Türkçe Bir Eser: Risâle-i Müniciye", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk İslâm Kültürü Sempozyumu* (5-7- Ekim 2018), 831.

Kur'ân'ın lafzıyla alakalıdır.⁶ Bu müesseselerin yanı sıra Osmanlı askeri okulları da dahil ortaokul ve lise düzeyindeki eğitim kurumlarında Kur'ân'ın okutulması işi önemsenmiştir.⁷ Böyle bir toplumda çok sayıda Kur'ân tecvîdinin yazılmış olması son derece doğaldır.⁸ Aşağıda Osmanlı'nın tecvîdle alakalı eser telifine yönelik hizmetlerinden ana hatlarıyla bahsedilecektir.

1. Genel Hatlarıyla Osmanlı Tecvîd Eserleri

1.1. Manzum Tecvîd Eserleri

Manzum eserler, kendine has bir üslupla talebeye lazım bilgileri, derli-toplu bir şekilde sunmaktadır. Bu tür eserler, eğitim-öğretimde önemli roller üstlenmiştir. Zira şiirsel form, etkili bir nakl aracıdır. Eserlerin manzum hale getirilmesinin bir diğer nedeni de manzum eserlerin ezberlenmesinin, öğrencinin dikkatinin dağılması ve muhtemel zaman kaybının önlenmesi hususunda da önemli bir yerinin olmasıdır. Bir diğer sebep ise mezkûr ilim dalıyla ilgili bilgilerin öğrencilerce kolay bir şekilde öğrenilmesi ve bunların zihinlerde kalıcılığı sağlamasıdır.⁹ Bilgilerin manzum hale getirilmiş haline İslâmî ilimlerin birçok alanında rastlanmaktadır. Bu bağlamda tecvîd ilminde de manzum eser geleneği oluşmuş ve bu doğrultuda zengin bir birikim hasıl olmuştur.¹⁰

Diğer didaktik eserlerde olduğu gibi tecvîde dair manzum telifler için de şerh geleneği ortaya çıkmıştır. Beyitlerde ele alınan konuların kavranmasında karşılaşılan zorluklar bu durumun oluşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda gerek zikri geçen eserleri yazan müelliflerin kendilerince gerekse alanda ehil diğer âlimlerce söz konusu şerhler ortaya konulmuş;

⁶ Bahsi geçen kurumlardaki eğitim müfredatıyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Kurumları: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*, 172 (2017): 50-52, 54-55.

⁷ Günümüz orta okuluna denk gelen rüşdiyelerle, liselere denk gelen idâdilerde Türkçe dersinden sonra en fazla Kur'ân-ı Kerim derslerine yer verilmesi, Osmanlı coğrafyasında Kur'ân'ın okunması ve okutulması işinin önemsendiğinin önemli bir göstergesidir. Konuyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Rumelisi'nde Kur'ân Tedrisi ve Tilâveti (Arnavutluk ve Makedonya Örneği)", *Balkanlar ve İslâm-Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat-*, 1/261-262, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020).

⁸ Abdullah Emin Çimen, "Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları", *Tecvid Çalıştayı (04-08/11/2015 Kastamonu)*, 3.

⁹ Recep Koyuncu, "Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvîd Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/2 (2017), 800.

¹⁰ Konuyla ilgili bk. Yaşar Akaslan, "Didaktik Eserler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 34 (2020), 255.

bunlardan bazıları sadece beyitlerin anlamlarını kısaca vermek şeklinde ortaya konulurken, bir kısmı da dizelerdeki kelimelerin i'rabları, anlamaları vs. değişik yönlerini açıklayan geniş çaplı telifler tarzında kaleme alınmıştır.¹¹

Osmanlı manzum tecvîd eserlerinin en meşhuru İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* adlı eseridir. Eser 17 bölüm ve 109 beyitten müteşekkil olup mukaddime, maksat ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Eserde mehâricü'l-hurûf, sıfâtü'l-hurûf, tefhîm ve terkîk, râ ve lâ, dâd ve zâ harfine dair bahisler, med ve kasr, tenvîn ve sâkin nûn ile mîm harfiyle alakalı mevzuların yanı sıra vakflar, maktû' ve mevsûllerle tâ harfi ve vasl hemzesi gibi tecvîd ilminin değişik yönlerine dair hususlar ele alınmıştır.¹² Dünyanın birçok yerinde değişik kütüphanelerde yüzlerce yazma nüshası ve şerhleri bulunan¹³ eser üzerine Osmanlı'da da çok sayıda tercüme ve şerh çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı Osmanlı Türkçesi'yle yazılırken bazıları da Arapça kaleme alınmıştır. Yine bu eserlerden bazıları *Mukaddime*'deki beyitlerde mevcut kelimelerin i'rabları ve anlamlarına yönelikken bir kısmı da sadece beyitlerin anlamlarına dairdir. Mezkûr eserin beyitlerinin sadece i'rabının açıklanmasına dair şerhler de yazılmıştır. Bazen de şerhlerde, beyitlerde sadece açıklanmasına ihtiyaç duyulan kelimelere değinilmiştir. Şuna da değinmek gerekir ki bahsi geçen çalışmaların bazıları hacimce kısayken bir kısmı da oldukça hacimlidir.

Camii Cedid İmâmı'nın (ö. 918/1512) *Meslekü'l-kurrâ'sı*,¹⁴ İbrahim b.

¹¹ Akaslan, "Didaktik Eserler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", 260.

¹² Eserle ilgili bk. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime fîmâ yecibü 'ale'l-kârî en ya'lemehü*, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1280. Eserin içeriğiyle alakalı geniş bilgi için bk. Akaslan, "Didaktik Eserler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi", 266-269.

¹³ Zekeriyâ el-Ensârî'nin *ed-Dekâikü'l-muhkemefi Şerhi'l-Mukaddime*'si, Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l- fikriyye 'ala metni'l-Cezeriyye*'si ile İbnü'l-Hanbelî'nin *el-Fevâidü's-sirriyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si, Ahmed b. Muhammed el-Kastallâ'nin *el-'Ukûdü's-seniyye*'si, Ğânim Kaddûrî Hamed'in *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si, bahsi geçen şerhlerden bazılarıdır. Konuyla ilgili bk. Zekeriyâ el-Ensârî, *ed-Dekâikü'l-muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime*, (Dımaşk: 1980); Ali el-Kârî, *el-Minehu'l- fikriyye 'ala metni'l-Cezeriyye*, (Kahire: 1367); Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Hanbelî, *el-Fevâidü's-sirriyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2766; Ahmed b. Muhammed el-Kastallâ'nin *el-'Ukûdü's-seniyye*, (Beyrut: 2207). İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekir Ahmed'in de *Mukaddime* üzerine şerhi vardır. Mezkûr şerhin adı, *el-Havâşi'l-müfvehhime fi Şerhi'l-Mukaddime*'dir. Talebelerinin istekleri doğrultusunda eserini Karaman'da kaleme alan Ebûbekir Ahmed, eserinin bölümleri ve konu başlıklarında *Mukaddime*'yi takip etmiş; öncelikle *Mukaddime*'deki beyitleri verip daha sonra mensur bir şekilde bu beyitlerin şerhini yapmıştır. 1891 yılında Kahire'de basılan eserin çok sayıda nüshası mevcuttur. Eserle ilgili bk. Ebûbekir Ahmed b. Muhammed, *el-Havâşi'l-müfvehhime fi Şerhi'l-Mukaddime*, (Mısır: Meymûniyye Matbaası, 1891).

¹⁴ Müellif eserinin mukaddimesinde tecvîd ilminin gerekliliği bahsedip sultan Bayezid için dua

Mustafa'nın (ö. 1109/1697-98) *Şerhu'l-cedîd*'i,¹⁵ Mehmed b. Mustafa b. Musa'nın *el-Hediyye Şerhi'l-Cezeriyye*'si,¹⁶ Süleyman Efendi'nin (ö. 1163/1750) *Şerh-u Cezerî*'si,¹⁷ İsmail Nazîf b. Hüseyin İmamzâde'nin (ö. 1180/1766-67) *Vüdûhu'l-merâm*'ı,¹⁸ Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*'si,¹⁹ Mehmed Bedreddin Münşî'nin (ö. 1001/1592) *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*'si²⁰ bahsi geçen şerhlerden bazılarıdır.

Yukarıda geçtiği üzere İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'nin çok sayıda Türkçe tercümesi de vardır. Hüseyin b. Hasen es-Sirozî'nin (ö. 1000/1592) *Tecvîdüs-sahîh fî lisâni'l-fasîh*'i,²¹ Hüseyin b. Ali Amasî Hüseyinî'nin (ö. 1068/1657-58) *Dürr-u meknûn*'u,²² Halil b. Salih Akkirmânî'nin (ö. 1159/1746) *Terceme-i Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si,²³ mezkûr eserle alakalı yapılmış tercüme çalışmalarındandır.

etmesinin ardından maksat bölümünde İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ndeki beyitleri ele alıp sırasıyla açıklamıştır. Müellif, bu işlemi yaparken öncelikle tek tek beyitlerde geçen kelimelere dair bilgi verdikten sonra bunların iraplarına değinmiştir. Eser oldukça geniş bir hacme sahiptir. Eser ve müellifi için bk. Camii Cedid İmamı, *Meslekü'l-kurrâ*, Süleymaniye, Yusuf Ağa, nr. 2, 1b-107a; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 47.

¹⁵ Oldukça geniş bir şekilde ele alınan eserde, *Mukaddime* beyitleri, vezin-irab ve açıklama yönleriyle üç değişik açıdan ele alınmıştır. Bk. İbrahim b. Mustafa, *Şerhu'l-cedîd*, MÜİFK, Üsküdarlı, nr. 75, 1b-164a.

¹⁶ Eserde öncelikle beyitler kelime kelime incelenip sonrasında anlamı verilmiştir. Bk. Muhammed b. Mustafa b. Mûsâ, *el-Hediyye fî Şerhi'l-Cezeriyye*, Süleymaniye, Laleli, nr. 42, 1b-106a.

¹⁷ Müellif, eserinin baş tarafında tecvidin gerekliliğiyle Kur'ân'ın faziletlerinden bahsettikten sonra Osmanlı Türkçesi'yle *Mukaddime* beyitlerini irap açısından kelime kelime ele aldıktan sonra beyitlerin açıklanmasına geçmiştir. Eser oldukça geniş hacimlidir. Eser bu yönüyle doktora tezine konu olabilecek niteliktedir. Süleyman Efendi, *Şerh-u Cezerî*, Süleymaniye, İbrahim Efendi, nr. 65, 1b-155b.

¹⁸ Eser, *Mukaddime*'deki beyitlerinin irabının açıklanmasına yöneliktir. Bk. İsmail Nazîf b. Hüseyin İmamzâde, *Vüdûhu'l-merdân*, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3111, 1b-59b.

¹⁹ Eserde önce beyitteki kelimelerin teke tek anlamları verilip sonra bunların iraplarına değinilmiş sonra da beyitlerde anlatılmak istenen hususlar zikredilmiştir. Bk. Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*, Süleymaniye, Kadızâde Mehmed, nr. 9, 2a.

²⁰ Mehmed Bedreddin Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, Süleymaniye, Atîf Efendi, nr. 2800, 1b-17b.

²¹ Hüseyin b. Hasen'in eseri bitirmeye ömrü vefa etmeyince eseri damadı Hüseyin Rüstem bitirmiştir. Eserde bazı Türkçe beyitler zikredildikten sonra bunlar üzerinden tecvîd meselelerine değinilmiştir. Hüseyin b. Hasen Sirozî-Hüseyin Rüstem, *Tecvîdüs-sahîh fî lisâni'l-fasîh*, Süleymaniye, Nurosmâniye, nr. 4037.

²² Müellif, eserinde, *Mukaddime*'nin beyitlerinin manalarını manzum bir şekilde ve Türkçe açıklamıştır. Eserle ilgili bk. Amasî, *Dürr-u meknûn*, Süleymaniye, Kasıdecizâde, nr. 8, 2-58.

²³ Eserde öncelikle *Mukaddime* beyitlerinin anlamları verilmiş, daha sonra beyitlerin kendileri

Osmanlı manzum tecvîd eserlerinden bir diğeri Şumnulu Hâfız Hilmi Efendi'nin (ö. 1200/1785) *Zafer* ismiyle de bilinen manzum tecvîdidir. Arkadaşlarının isteği üzerine eserini kaleme alan Şumnulu, kendisinden önce manzum tarzda böyle bir tecvîd eserinin yazılmadığı iddiasını gütmektedir. Risâlede tecvîd konuları kısa kısa ele alınmaktadır.²⁴ Hamdullah b. Hayreddîn'in (ö. 983/1575) dönemindeki hâfızların, harflerin hakkını vermeksizin, Kur'ân okumalarına tepki olarak yazdığı; buna binaen harflerin mahreç ve sıfatlarının yanı sıra tecvîd ilminin diğer konularına değindiği '*Umdetü'l-irfân fî vasfî hurûfî'l-Kur'ân*' adlı eseri konuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnektir.²⁵ Reisülkurrâ Mehmed Diyarbakırî'nin (ö. 1235/1820) iki yüz küsur beyitten oluşan *Nazmü'l-ehem* adlı tecvîd risâlesi de manzum şekilde yazılmış tecvîd eserlerindendir. Diyarbakırî, eserinde tecvîdin gerekliliği, Kur'ân öğrencisi ve öğreticisinin riayet etmesi gereken şart ve edepplerle Kur'ân öğrenirken gerekli hallerden bahsetmiştir. Eser, tecvîd kaidelerini de içermektedir.²⁶

Manzum tecvîd eserlerinden bazıları, tecvîd ilminin sadece bir yönüyle alakalı olacak şekilde yazılmıştır. Ebûbekir Ahmed İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 835/1432) içeriğinde tecvîd konularından sadece idğam mevzusunu ele aldığı *el-İlâm fî ahkâmî'l-idğâm* adlı risâlesi bu tarz manzum teliflerdendir.²⁷ Yine Şumnulu Hâfız Hilmi Efendi'nin secâvend diye bilinen vakf işaretleriyle alakalı konuları ele aldığı manzum *Tertîbü Secâvend-i hurûf adlı* eseri de bu durumun misallerindendir.²⁸

1.2. Mensûr Tecvîd Eserleri

Osmanlı tecvîd ilmine dair yazılan eserlerin çoğunluğu mensur tarzda kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmı başlı başına bir tecvîd kitabı şeklinde telif edilmiş; bazıları da meşhur tecvîd eserlerinin şerh ve tercümeleri niteliğinde kaleme alınmıştır. Yine tecvîde dair teliflerden birçoğu

zikredilmiştir. Bk. Halil b. Salih Akkirmânî, *Terceme-i Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, Manisa İl Halk, Manisa, 4556, 86b-112b.

²⁴ Şumnulu Hafız Hilmi, *Manzum Tecvîd: Zafer*, (İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1265), 3-11.

²⁵ Hamdullah b. Hayreddîn, *Umdetü'l-irfân fî vasfî hurûfî'l-Kur'ân*, Süleymaniye, Ayasofya, 4796, 1b-31a. Müellifin bu eseri üzerine yazmış olduğu şerhi de vardır. Bk. Hamdullah b. Hayreddîn, *Cevâhirü'l-ukyân fî Şerhi Umdetü'l-irfân fî vasfî hurûfî'l-Kur'ân*, Süleymaniye, Nurosmaniye, nr. 79, 1b-67a.

²⁶ Reisülkurrâ Mehmed Diyarbakırî, *Nazmü'l-ehemm*, (İstanbul: Sahâfiyyey-i Osmâniyye Matbaası, 1906).

²⁷ Ebûbekir Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *el-İlâm fî ahkâmî'l-idğâm*, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, nr. 1029, 197a-199b.

²⁸ Şumnulu Hâfız Hilmi, *Tertîbü Secâvend-i hurûf*, (İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1265), 11-13.

tecvidin konularının önemli bir kısmını içerir nitelikte ele alınmışken, bazıları müstakil bir konuya hasredilmiştir.

Mensûr tarzda yazılmış tecvid eserlerinden en önemlilerinden biri, Muhammed b. Ali Birgivi'nin (ö. 981/1573) *Dürri'l-yetîm* adlı eseridir. Müellifin bu eseri yazma sebebi, döneminde bazılarının Kur'ân'ı tecvidsiz okumalarıdır. Bunun üzerine Birgivi, tilâvette meydana gelebilecek yanlışlar ve eksikliklerin giderilmesi amacıyla, bu risâleyi kaleme almayı düşünmüştür. Birgivi, mezkûr eserinde harflerin sıfat ve mahreçleriyle tecvid kâideleri ve bunların kıraatlerde icrâ ediliş şekillerine değinmiş, yer yer konuların alt başlıklarını örneklerle açıklamıştır.²⁹ Müellif, eserinde öncelikle tecvid kâidelerine değinip daha sonra tecvidin icrasında uyulması gereken hususları ele almıştır. Risâlede Âsım kıraati merkeze alınırken; konuları işlerken de genelde cumhurun görüşü belirtilmiş, bazen de tercih edilen yorum zikredilmiştir.³⁰

Bahsi geçen eserle ilgili birtakım şerh ve tercümeler yapılmıştır. Bu durum, eserin değerini ve Osmanlı tecvid ilmine katkısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bahis geçen şerhlere gelince Dâvûd-u Karsî (ö. 1169/1756), Birgivi'nin bu risâlesinin muhtasar olması hasebiyle, eser için bir şerh kaleme almıştır. Mezkûr eserin adı *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm*'dir. Risâlede öncelikle Birgivi'nin ifadelerine yer verilmiş sonrasında kısa açıklamalarla eserin şerhi yapılmıştır.³¹ Bahsi geçen eser için yapılan bir diğer şerh çalışması, Muhammed Saîd Darende'vi'nin (ö. 1210/1795) *Cevheru'l-vesîm Şerhu Dürri'l-Yetîm*'idir.³² Ahmed Fâiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisârî'nin (ö. 1041/1631) *Şerhu'd-Dürri'l-yetîm fi't-tecvîd*'i³³ de eser üzerine yapılan şerh çalışmalarındandır. İbn Atavî Mustafa b. İbrahim'in (1146/1733-34) *Tercüme-i Dürri'l-yetîm*'i,³⁴ Ali Mehdi b. Hüseyin Edirnevî (Eskicizâde)'nin (ö. 1243/1827-28) *Tercüme-i Dürri'l-yetîm*'i³⁵

²⁹ Birgivi, *ed-Dürri'l-yetîm*, 297, 1 H Hüsnü Paşa 01182-007, 1a.

³⁰ Eserin özellikleri ve içeriğiyle alakalı geniş bilgi için bk. Cuma Öztürk, *İmâm Birgivi'nin ed-Dürri'l-Yetîm Adlı Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)*, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018).

³¹ Dâvûd b. Muhammed Karsî, *Şerhu'd-Dürri'l-yetîm*, Manisa İl Halk, nr. 4559, 165b-178a; Çorum Hasan Paşa İl Halk, 19Hk22171.

³² Fethullah b. Muhammed ed-Dârendevî el-Mavsîlî, Saîd Dârendevî, *Cevheru'l-vesîm Şerhu Dürri'l-yetîm*, KBYEK, Darende, nr. 1252, 25b-51b; Konya Yazma Eserler, nr. 44Dar383/2.

³³ Ahmed Fâiz b. Muhammed er-Rûmî el-Akhisârî, *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-tecvîd*, Thk. Muhammed Safâ el-Hammûdî- Yûsuf Avvâd ed-Düleymî, Amman: Dâr-u Ammâr, 2012).

³⁴ İbn Atavî Mustafa b. İbrahim, *Tercüme-i Dürri'l-yetîm*, Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz A 227/2.

³⁵ Ali Mehdi b. Hüseyin Edirnevî (Eskicizâde), *Tercüme-i Dürri'l-yetîm*, Edirne Selimiye, Yazmalar, nr. 22 Sel. 7024. Eskicizâde'nin bu eseri hali hazırda da tecvidle ilgili birçok kitaba

ile Ahmed b. Yûnus Ispartavî'nin *Tercüme-i Dürri'l-yetîm*'i³⁶ de zikri geçen risâleyle ilgili yapılan tercüme niteliğindeki eserlerdir.

Osmanlı tecvîd yazımına damgasını vuran eserlerden bir diğeri *Karabaş Tecvîdi*'dir. Abdurrahman Karabaşı'ye (ö. 904/1498) ait eser, Osmanlı Türkçesi'yle ele alınmış; yazıldığı günden bu yana bu topraklarda en çok okutulan tecvîd kitabı olmuştur.³⁷ Mezkûr tecvîdin muhtasar olması hasbiyle ve bazı yerlerinin birtakım izahlara ihtiyaç duyduğu düşüncesiyle eserle alakalı birçok şerh çalışması kaleme alınmıştır. Hasan b. Muhammed'in (ö. 1136/1723-24) *Şerhi Cedîd-i Karabaş*'i³⁸ bu tarz eserlere bir örnektir. Ancak bu risâle, *Karabaş Tecvîdi*'nin sadece bir bölümünün şerhini içermektedir. Karabaş tecvîdine şerh mahiyetinde yazılmış bir diğer tecvîd eseri, Debreli Abdülkerim Efendi'nin (ö. 1305/1887) *Mizânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*'ıdır. Bu eser de bir önceki şerh çalışmasının aksine Karabaş *Risâlesi*'nin tamamını içermekle beraber mezkûr tecvîdde bulunmayan tecvîdin tarifi, mevzûsu ve gayesinin yanı sıra harflerin sıfatları ve mahreçleriyle tecvîdin fazileti ve Kur'ân öğrenen-öğreten kimselerin dikkat etmesi gereken hususları içermektedir. Yine secâvend, lahn, meşhur hatalar ve manayı bozan okuyuşlar meselesi de *Karabaş Tecvîdi*'nde olmayıp eserde mevcut olan konulardandır.³⁹

Osmanlı tecvîd ilminde kendisiyle alakalı değinilmesi gereken teliflerden biri de Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) *Cühdü'l-mukill* adlı eseridir. Zira eser, sonrasında kaleme alınan tecvîdle alakalı birçok esere kaynaklık etmiştir. *Cühdü'l-mukill*'in içeriğine gelince eserde tecvîdin mahiyeti, mevzûu ve hükmü gibi konuların yanı sıra tecvîd kaideleriyle mezkûr ilimle alakalı dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir. Ayrıca eserin sonunda harflerle ilgili bir bahse de yer verilmiştir.⁴⁰

kaynaklık etmiştir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Baki Akdeniz, *Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin ve Tercüme-i Dürri'l-Yetîm Adlı Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 50-51.

³⁶ Ahmed b. Yûnus Ispartavî, *Tercüme-i Dürri'l-yetîm*, Manisa Yazma Eserler, Akhisar Zeynelzâde, nr. 45 Ak Ze 75/5, 166b-180a.

³⁷ Abdurrahman Karabaşı, *Tecvid-i Karabaş*, (İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1863); Abdullah Emin Çimen, "Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları", 5.

³⁸ Hasan Efendi (Hocapaşa İmamı), *Şerhi Cedîd-i Karabaş*, Süleymaniye, Reşid Efendi, nr. 11, 1b-2a.

³⁹ Eserle ilgili bk. Debreli Abdülkerim b. İbrahim, *Mizânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*, (İstanbul: Urfa Hacı Halil Matbaası, 1888), 4.

⁴⁰ Eserle ilgili bk. Saçaklızâde Muhammed b. Ebûbekir Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, Tah. Salim Kadûrî el-Hamed, (Amman: Dâru Ammâr, 2008); Fatih Dokgöz, *Muhammed b. Ebî Bekir el-Mer'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018).

Eser, müellif tarafından şerh edilmiştir. Bahsi geçen şerhin adı ise *Beyânü Cühdü'l-mukill*'dir. Saçaklızâde, mezkûr eserini, *Cühdü'l-mukill*'de kapalı bulduğu ifadeleri açıklamak suretiyle oluşturmıştır.⁴¹ Eserle ilgili *Cühdü'l-Mukill Tercümesi* isimli bir de tercüme çalışması vardır. Eserin müellifi belli değildir. Eserde önce *Cühdü'l-mukill*'den bölümler zikredilip sonrasında tercümesi yapılmıştır.⁴²

Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd yahut Tecvîd-i cedîd* isimli eserini de bu bölümde zikretmek gerekir ki eser gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış birçok tecvîd kitabına kaynaklık etmiştir.⁴³ Eserin bir diğer özelliği metodudur. Şöyle ki yeni öğretim tekniklerini ortaya koyması, bol örnek içermesi ve konuları tekrarı önemsemesi eseri, diğerlerinden farklı kılmaktadır. Eserle alakalı Abdullah Emin Çimen'in dipnotlarla zenginleştirme ve Latince'ye aktarma suretiyle yapmış olduğu bir çalışma mevcuttur.⁴⁴

Tecvîd eserlerinin bazıları tecvîd konularının hemen hemen tamamını içerirken bir kısmı da bu ilmin sadece bazı meselelerine yönelik ele alınmıştır. Örneğin Şaban Efendi'nin (ö. 1097/1686) *Risâle fî 'ilmi't-tecvîd'i*,⁴⁵ tecvîdin konularının çoğunu içerirken; bazı eserler de tecvîd ilminin sadece bir yönüyle alakalıdır. Ahmed b. Hasan Bozkırî'nin (ö. 1220/1805) sadece idğâmlarla ilgili *Risâletü'l-idğâm*'ı,⁴⁶ Saçaklızâde'nin *Risâle fî mehârici'l-hurûf*'u⁴⁷ bu durumun örneklerindendir.

Osmanlı tecvîd eserlerinde dikkat çeken bir diğer husus, mezkûr eserlerde tecvîdin gerekliliği, Kur'ân'ın faziletleri, Kur'ân okuma üslûbu, hâfızlara gerekli olan şeyler, Kur'ân'ı öğrenme yolu vs. mevzulara değinilmesidir. Muhammed b. Mustafa en-Naîmî'nin *Tezhîbü't-tilâve fî*

⁴¹ Saçaklızâde Muhammed b. Ebûbekir Mer'aşî, *Beyânü Cühdü'l-mukill*, Süleymaniye, Tekelioğlu, nr. 21, 1b-50a.

⁴² *Cühdü'l-Mukill Tercümesi*, MÜİFK, Yazmalar, nr. 266.

⁴³ Mezkûr tecvidin kaynaklık ettiği eserlerle alakalı bk. Ramazan Öz, *Mehmed Zihni Efendi'nin İlmi Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvîd İlmi Açısından el-Kavlü's-Sedîd fî 'ilmi't-Tecvîd Adlı Eserin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020), 162-177.

⁴⁴ Bk. Abdullah Emin Çimen, *el-Kavlü's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd*, (İstanbul: Nehir Yay., 2008).

⁴⁵ Eser bazı kayıtlarda *Güzide* ismiyle de geçmektedir. Eserin mukaddime kısmında tecvîd ilminin gerekliliği, Kur'ân'ın faziletleri, lahn meselesine değinilir. Maksat bölümü ise harflerin mahreçleri, sıfatları, medler, tenvîn ve sâkin nûn, idğâm ve izhâr, kalkale, râ'nın hükümleri, lafzatullah vs. tecvîd ilminin temel konularını kapsamaktadır. Şaban Efendi, *Risâletü'n fî 'ilmi't-tecvîd*, Süleymaniye, Hacı Mahmûd Efendi, nr. 372, 1b-44a; *Güzide*, Süleymaniye, Hacı Mahmûd Efendi, nr. 409.

⁴⁶ Ahmed b. Hasan Bozkırî, *Risâletü'l-idğâm*, KBYEK, nr. 7249.

⁴⁷ Saçaklızâde, *Risâle fî mehârici'l-hurûf*, Amasya İl Hlk Kütüphanesi, nr. 1207, 81b-83b.

'ilmi't-tecvîdi ve'l-kırâa'sı bu tarzda yazılmış tecvîd eserlerindendir.⁴⁸ Yi-
ne Sultan sarayında şeyhülkurrâ ve Temyüzü'l-Muallimîn'de memurluk
görevinde bulunan Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1298/ 1881) Kur'ân öğ-
reticilerinin bilmeleri gereken bir kısım bilgilere dair kaleme aldığı *Ver-
dü'l-müfid* adlı risâlesi, bu tarz eserlere verilebilecek bir diğer örnektir.⁴⁹
Bu bağlamda Ahmed Efendi'nin (Hacı Ziyâeddîn) (ö. 1333/1915) *Vesîle-
tü'l-gufrân* adlı eserini de zikretmek gerekir ki o, mezkûr risâlede, her bir
başlığın altında mevzuların tatbikini gösterip sual adı altında konuyla il-
gili sorular sormaktadır.⁵⁰

Tecvîd kaidelerinin resm-i hat ve kıraate dair bilgilerle birlikte ele alın-
dığı da olmuştur. Molla Halil Siirdi'nin (ö. 1259/1843) *Ziyâü kalbi'l-'arûf
fi't-tecvîd ve'r-resm ve ferşi'l-hurûf* adlı eseriyle bunun şerhi niteliğindeki
Şerhu Ziyâi kalbi'l-'arûf adlı telifi, bu durumun örneklerindendir. Nite-
kim müellif İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si, İmâm Şâtıbî'nin *Akile*'si ve
yine aynı müellifin *Hırzü'l-Emânî*'sinden istifadeyle eserini oluşturmuş-
tur.⁵¹ Müellifi bilinmeyen *Manzûme 'alâ rusûmi'l-Kur'ân ve'l-hurûfi'l-
kavâid* adlı eser de aynı şekilde resm-i hât ve tecvîde dair bilgiler içermek-
tedir.⁵²

Mensûr tecvîd teliflerinden bazıları da kârîlerin yanlış ve hatalı oku-
yuşlarına binaen yazılmış ve tecvîdin gerekliliğinden bahseden eserlerdir.
Nitekim Sadık Halife'nin (ö. 926/1520) kaleme aldığı *Risâle fi't-tecvîd* ad-
lı eseri bu amaca binaen ele alınmıştır. Şöyle ki müellif, eserinde dönemi-
nin kurrâlarının Kur'ân okurken yapmış oldukları hatalar üzerine risâleyi
yazmıştır. O, dönemindeki tecvîdle ilgilenen kimselerden bazılarının bu
konuda ehil ve titiz olup bazılarının ise tecvîd hususunda çok da dikkatli
olmadıklarını dile getirmiş; bu konuda en doğrusunun Arap dili kaidele-
riyle tecvîd kurallarının gözetilmesi olduğunu zikretmiştir.⁵³ Hamdullah
b. Hayreddin'in (ö. 983/1575) *Umdetü'l-irfân fi vasfi hurûfi'l-Kur'ân* adlı
eseri de bu bağlamda kaleme alınan tecvîd eserlerindendir. Nitekim o, dö-
neminin kârîlerinin harflerin çıkışlarına dikkat etmeksizin ve seslerini

⁴⁸ Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, *Tezhibü't-tilâve fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâa*, Süleymaniye, Yazmalar, nr. 3405, 48b-98a.

⁴⁹ Mehmed Emin Efendi, "Verdü'l-müfid", *Fevâid*, y.y, t.y, 52-60.

⁵⁰ Hâfız Ahmed Ziyâeddîn, *Vesiletü'l-gufrân*, (Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1327), 1-24.

⁵¹ Molla Halil Siirdi, *Şerhu Ziyâi kalbi'l-'arûf*, Süleymaniye, Özel, nr. 648, 1b-172b.

⁵² *Manzûme 'alâ rusûmi'l-Kur'ân ve'l-hurûfi'l-furkân*, Süleymaniye, Ayasofya, nr. 397, 85b-130b.

⁵³ Bahsi geçen müellif ve eseriyle ilgili bk. Ubeydullah Fenârî, *İcâzet*, Süleymaniye, Tahir Ağa Tekke, nr. 50, 1b-6b; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5:1417; Mecdî, Hadâiku's-Şekâik, (İstanbul: Çağrı Yay., 1989), 419; Sâdık b. Yûsuf, *Risâle fi't-tecvîd*, Süleymaniye, Kasıdecizâde, nr. 758, 58b-79b.

yükselterek Kur'ân okumaları üzerine eserini ele almış, bu amaca binaen eserde özellikle Kur'ân harflerinin mahreçleriyle sıfatlarını zikretmiştir. Bununla beraber eserde tecvîd kaidelerine de yer verilmiştir.⁵⁴ Zelle-tü'l-kârî ile alakalı bir başka eser, Hüseyin b. İskender'in (ö. 1084/1673) *Lübâbü't-tecvîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd*'idir.⁵⁵ Ömer b. Mustafa'nın *Risâle fi'l-kırâa* adlı eseri de halkın Kur'ân okurken okuduğu hatalarla ilgili yazılmış eserlerdendir.⁵⁶

Son olarak tecvîd konularına dahil olan mehâricü'l-hurûfla alakalı dâd harfinin seslendirilmesi hususuna da değinmek gerekir ki bu konuda da Osmanlı'da çok sayıda eser kaleme alınmıştır.⁵⁷ Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin dâd harfiyle alakalı *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd ve er-Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i Ebî Ğanem*⁵⁸ adlı risâleleri, Dülgerzâde İmamı Hacı Mahmûd Efendi'nin (ö. 1166/1753) *Hidâyetü't-tullâb fi'n-nutki bi'd-dâd, Risâle fi idâhi Hidâyeti't-tullâb ve er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdi'l-hâlisa* adlı eserleri,⁵⁹ Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi'nin (ö. 1167/1754) *Risâle fi harf-i dâdi's-sahiha*'sı⁶⁰ ile Muhammed b. Mustafa el-İzmîrî'nin (ö. 1154/1741) *Risâle fi'd-dâd*'i⁶¹ konuyla alakalı zikre değer eserlerdendir.⁶²

⁵⁴ Hamdullah b. Hayreddin, *Umdetü'l-'irfân fi vasfi hurûfi'l-Kur'ân*, Süleymaniye, Ayasofya, nr. 4796, 1b-31a.

⁵⁵ Hüseyin b. İskender, *Lübâbü't-tecvîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Süleymaniye, Hacı Selim Ağa, nr. 402, 78b;

⁵⁶ Ömer b. Mustafa, *Risâle fi'l-kırâa*, Süleymaniye, Hacı Mahmûd Efendi, nr. 229, 1b-2a.

⁵⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2017), 245-257; Akyüz, *Osmanlı Kiraat Âlimleri*, 170; Ömer Bayoğlu, *Osmanlı'da Dört Risâle Bağlamında Dâd Harfine Dair Tartışmalar*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2019).

⁵⁸ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye, Bağdatlı Vehbi, nr. 24; *er-Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i Ebî Ğanem*, nr. 9a-12b; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (İstanbul: Ravza, 2018), 157-167.

⁵⁹ Mahmûd Efendi, *Hidâyetü't-tullâb fi'n nutki bi'd-dâd*, Süleymaniye, Hacı Selim Ağa, nr. 5; *Risâle fi idâhi Hidâyeti't-tullâb*, Süleymaniye., Hacı Selim Ağa, nr. 5; *er-Risâletü'l-Mahmudiyyetü'd-dâdi'l-hâlisa*, Süleymaniye, İbrahim Efendi, nr. 32.

⁶⁰ Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, *Risâle fi harf-i dâdi's-sahiha*, Süleymaniye, Hamidiye, nr. 1261, 71b-75b.

⁶¹ Muhammed b. Mustafa el-İzmîrî, *Risâle fi'd-dâd*, Süleymaniye, İbrahim Efendi, nr. 32, 141b-148b.

⁶² Osmanlı'da dâd harfiyle alakalı eserlere bakıldığında bunların daha ziyade Nûruddin Ali b. Muhammed İbn Ğânim el-Makdisî (ö. 1004/1596) ile Saçaklızâde'nin mezkûr harfe dair risâlelerindeki düşünceler ve bunlarla alakalı eleştiriler ya da bu kişilere destek mahiyetinde ele alınan risâlelerdir. Nitekim yukarıda bahsi geçen teliflere bakıldığında bunların zikri geçen risâlelere reddiye mahiyetinde kaleme alındığı görülmektedir. Buna karşın Mustafa Hüseyinî

Sonuç

Sıbyan mektepleri, dârülkurrâlar, rüşdiyeler ve idâdîlerin yanı sıra askeri okullarda dahi Kur'ân derslerinin verildiği Osmanlı toplumunda Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunmasına yönelik ilimlerden tecvîd ilmi oldukça önemsenmiştir. Bu bağlamda çok sayıda mezkûr ilme dair eser telif edilmiştir.

Osmanlı tecvîd eserleri manzum ve mensûr tecvîd eserleri olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Bunlardan manzum bir şekilde yazılmış tecvîd eserlerinde öğrenciler için gerekli bilgiler, derli-toplu bir şekilde verilmiş, bu sayede talebenin dikkatinin dağılması ve muhtemel zaman kaybının önlenmesinin yanı sıra zihinde kalıcılığının sağlanması amaçlanmıştır. Ancak yapısı gereği bu eserlerdeki birtakım verilerin kapalılığı nedeniyle konunun daha iyi anlaşılması için bu eserlerle alakalı şerh ve tercüme yönelik eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan bazılarında beyitlerin anlamları kısa kısa verilirken bir kısım çalışmalarda ise uzunca açıklamalara yer verilmiştir.

Osmanlı manzum tecvîd eserleri içinde en önemlisi İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* adlı eseridir. Zikri geçen eserle alakalı çok sayıda şerh ve tercüme faaliyetlerinde bulunulması eserin Osmanlı'da ne derece önemsenmesine dair önemli verilerdendir. Şumnulu Hâfız Hilmi Efendi'nin *Zafer* isimli risâlesini de Osmanlı manzum tecvîd eserleri bağlamında zikretmek gerekir. Yine konuyla ilgili dönemin hâfızlarının Kur'ân okuma şekline tepki mahiyetinde yazılan Hamdullah Hayreddîn'in *'Umdetü'l-'irfân'* ile Kur'ân öğrencisi ve öğreticisi için kaleme alınan Reîsülkurrâ Mehmed Diyarbakırî'nin *Nazmü'l-ehemm* adlı eserine de değinilmelidir. Manzûm tecvîd eserlerinden bazıları da bu ilmin sadece bir yönüyle alakalı olup bu duruma da Şumnulu Hâfız Hilmi'nin vakflarla ilgili *Tertîbü Secâvend-i hurûf* örnek olarak gösterilebilir.

Osmanlı tecvîd eserlerinin çoğu mensûr şekilde ele alınmıştır. Bunlardan bazıları tecvîdin tamamına yönelik kaleme alınırken bir kısmı da tecvîdin bazı konularına dairdir. Yine mezkûr eserlerden bazıları müstakil tecvîd eseri olarak yazılırken bir kısmı da daha önceki tecvîdlerle alakalı şerh ve tercüme faaliyeti olarak telif edilmiştir. Denilebilir ki çalışmada bahsi geçen Birgivî'nin *Dürr-i yetîm*'i, Abdurrahmân Karabaşı'nın

Ermenekî'nin (ö. 1188/1774) *Mefâdü'l-feyyâz bi'r-riyâdât* isimli eseri de İbn Ğânim'den istifadeyle yazılan eserlere örnek olarak verilebilir. Konuyla ilgili bk. Mustafa Huseynî Ermenekî, *Mefâdu'l-feyyâz bi'r-riyâdât*, Süleymaniye, İbrahim Efendi, nr. 32, 1b-48; Gökdemir, "Osmanlı'da Dâd Harfi Tartışmaları", 249.

Karabaş Tecvîdi, Saçaklızâde'nin *Cühdü'l-mukill'i* ile Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedîd'i*; mensûr şekilde yazılmış tecvîd eserlerinin önde gelenleridir. Zira bu eserlerle alakalı çok sayıda şerh ve tercüme-lerde bulunulmuş; yine bu eserler kendilerinden sonra kaleme alınmış birçok tecvîd eserine kaynaklık etmiştir.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. "Didaktik Eserler Vasıtasıyla Tecvîd Öğretimi". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 34 (2020): 255-280.
- Akdeniz, Muhammed Baki. *Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin ve Tercüme-i Dürr-i Yetim Adlı Eserinin Tecvîd Literatüründeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Akhisârî, Ahmed Fâiz b. Muhammed er-Rûmî. *Şerhu'd-Dürri'l-yetim fi't-tecvîd*. Thk. Muhammed Safâ el-Hammûdi-Yûsuf Avvâd ed-Düleymî. Amman: Dâr-u Ammâr, 2012.
- Akkirmânî, Halil b. Salih. *Terceme-i Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Manisa, 4556: 86b-112b. Manisa İl Halk Kütüphanesi.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Ali el-Kârî. *el-Minahu'l-fikriyye 'ala metni'l-Cezeriyye*. Kahire: 1367.
- Amasî. *Dürr-u meknûn*. Kasîdecizâde. 8: 2-58. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Bayoğlu, Ömer. *Osmanlı'da Dört Risâle Bağlamında Dâd Harfine Dair Tartışmalar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2019.
- Birgivi, Muhammed b. Ali. *ed-Dürri'l-yetim*. Tah. Muhammed Abdülkadir Halef. İçinde *Mecelletü âfâki's-sekâfet-i ve't-türâs*, 9/34 (2001): 185-213.
- Bozkırî, Ahmed b. Hasan. *Risâletü'l-idğâm*, KBYEK, 7249.
- Camii Cedîd İmamı. *Meslekü'l-kurrâ*. Yusuf Ağa, 2: 1b-107a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Cühdü'l-mukill Tercümesi*, Yazmalar, 266. MÜİFK.
- Çimen, Abdullah Emin. "Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları". *Tecvîd Çalıştayı (04-08/11/2015 Kastamonu)*, 1-16.
- Debreli Abdülkerîm b. İbrahim. *Mizânü'l-hurûf ve şifâü'l-ebdân*. İstanbul: Urfalı Hacı Halil Matbaası, 1888.
- Diyarbakırî, Reîsülkurrâ Mehmed. *Nazmü'l-ehemm*. İstanbul: Sahâfiyyey-i Osmâniyye Matbaası, 1906.
- Dokgöz, Fatih. *Muhammed b. Ebî Bekir el-Mer'âşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- Ebûbekir Ahmed b. Muhammed. *el-Havâşî'l-müfebbime fi Şerhi'l-Mukaddime*. Mısır: Meymûniyye Matbaası, 1891. Ensârî, Zekerîyyâ. *ed-Dekâikü'l-muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime*. Dimaşk: 1980.
- Ebûbekir Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî. *el-İlam fi ahkâmî'l-idğâm*. Kılıç Ali Paşa, nr. 1029: 197a-199b. Süleymaniye Kütüphanesi.

- Edirnevî (Eskicizâde), Ali Mehdi b. Hüseyin. *Tercüme-i Dürri'l-yetim*. Yazmalar, 22 Sel. 7024. Edirne Selimiye Kütüphanesi.
- Emin Efendi, Mehmed. "Verdü'l-müfid". İçinde *Fevâid*. y.y, t.y, 52-60.
- Ermenekî, Mustafa Huseynî. *Mefâdu'l-feyyâz bi'r-riyâdât*. İbrahim Efendi, 32: 1b-48. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Fenârî, Ubeydullah. *Îcâzet*. Tahir Ağa Tekke, 50: 1b-6b. Süleymaniye Kütüphanesi. Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûri ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı'da Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûri'nin Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2017): 245-257.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kur'an Eğitim Kurumları: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri". *Edebalı İslamiyat Dergisi* 1/2 (2017): 43-60.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Rumelisi'nde Kur'an Tedrîsi ve Tilâveti (Arnavutluk ve Makedonya Örneği)". *Balkanlar ve İslâm-Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat*, 1/253-271. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Hamdullah b. Hayreddîn, *Cevâhirü'l-ukyân fî Şerhi 'Umdeti'l-irfân fî vasfî hurûfî'l-Kur'an*. Nurosmaniye, 79: 1b-67a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Hamdullah b. Hayreddîn. *'Umdetü'l-irfân fî vasfî hurûfî'l-Kur'an*. Ayasofya, 4796: 1b-31a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Hasan Efendi (Hocapaşa İmamı). *Şerhi Cedid-i Karabaş*. Reşid Efendi, 11. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Hüseyin b. İskender. *Lübâbüt-tecvîd li'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. Hacı Selim Ağa, 402: 78b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Ispartavî, Ahmed b. Yûnus. *Tercüme-i Dürri'l-yetim*, Akhisar Zeynelzâde, 45 Ak Ze 75/5: 166b-180a. Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi.
- İbrahim b. Mustafa. *Şerhu'l-cedid*. Üsküdarlı, 75: 1b-164a. MÜİFK.
- İbn Atavî, Mustafa b. İbrahim. *Tercüme-i Dürri'l-Yetim*. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 227/2.
- İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrahim. *el-Fevâidü's-sırriyye fî şerhi'l-Mukaddîmeti'l-Cezeriyye*. Şehid Ali Paşa, 2766. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İmamzâde, İsmail Nazif b. Hüseyin. *Vüdûhu'l-merdân*. Esad Efendi, 3111: 1b-59b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İzmîrî, Muhammed b. Mustafa. *Risâle fi'd-dâd*. İbrahim Efendi, 32: 141b-148b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Karabaşı, Abdurrahmân. *Tecvîd-i Karabaş*. İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1863.
- Karsî, Dâvûd b. Muhammed. *Şerhu'd-Dürri'l-yetim*. Manisa İl Halk, 4559: 165b-178a.
- Karsî, Dâvûd b. Muhammed. *Şerhu'd-Dürri'l-yetim*. Çorum Hasan Paşa İl Halk, 19Hk22171.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *el-'Ukûdü's-seniyye*. Beyrut: 2207.

- Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerindeki Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2014), 69-106.
- Koyuncu, Recep. "Kur'an Eğitiminde Manzûm Tecvîd Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Et-fâl Adlı Manzûm Eseri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (2017): 793-830.
- Mahmûd Efendi. *Hidayetü't-tullâb fi'n nutki bi'd-dâd*. Hacı Selim Ağa, 5. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mahmûd Efendi. *Risâle fi idâhi Hidâyeti't-tullâb*. Hacı Selim Ağa, 5. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mahmûd Efendi. *er-Risâletü'l-Mahmudiyyetü'd-dâdi'l-hâlisâ*. İbrahim Efendi, 32. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Reddül-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*. Bağdatlı Vehbi, 24. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *er-Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i Ebi Ğanem*. Bağdatlı Vehbi, 24: 9a-12b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Manzûme 'alâ rusûmi'l-Kur'an ve'l-hurûfî'l-furkân*. Ayasofya, 397: 85b-130b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mavsîlî, Fethullah b. Muhammed ed-Dârendevî. *Cevheru'l-vesîm Şerhu Dürri'l-yetim*. Dar-rende, 1252, 25b-51b. KBYEK.
- Mavsîlî, Fethullah b. Muhammed ed-Dârendevî. *Cevheru'l-vesim Şerhu Dürri'l-yetim*. Konya Yazma Eserler, 44Dar383/2.
- Mecdî, Mehmed Efendi. *Hadâiku's-Şekâik*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989Muhammed b. Mustafa b. Mûsâ. *el-Hediyye fi Şerhi'l-Cezeriyye*. Laleli, 42: 1b-106a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Münşî, Mehmed Bedruddîn. *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*. Atıf Efendi, 2800: 1b-17b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Na'imî, Muhammed b. Mustafa. *Tezhibü't-tilâve fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâa*. Yazmalar, 3405: 48b-98a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Ömer b. Mustafa. *Risâle fi'l-kırâa*. Hacı Mahmûd Efendi, 229: 1b-2a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Öz, Ramazan. *Mehmed Zibni Efendi'nin İlmi Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvîd İlmi Açısından el-Kavli's-Sedîd fi 'İlmi't-Tecvîd Adlı Eserin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.
- Öztürk, Cuma. *İmâm Birgivi'nin ed-Dürri'l-Yetim Adlı Risâlesi (İnceleme ve Tabkik)*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2018.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebûbekir Mer'âşî, *Beyânü Cûbdî'l-mukill*, Tekelioğlu, 21: 1b-50a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebûbekir Mer'âşî. *Cûbdü'l-mukill*. Tah. Salim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2008.
- Saçaklızâde. *Risâle fi mebhârici'l-hurûf*. 1207: 81b-83b. Amasya İl Hlk Kütüphanesi.Sirozî,

- Hüseyin b. Hasen- Rüstem, Hüseyin. *Tecvidü's-sabih fi lisâni'l-fasih*. Nurosmaniye, 4037. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Sâdık b. Yûsuf. *Risâle fi't-tecvîd*. Kasıdecizâde, 758: 58b-79b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Siirdi, Molla Halil. *Şerhu Ziyâi kalbi'l-'arûf*. Özel, 648: 1b-172b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Süleyman Efendi. *Şerb-u Cezerî*. İbrahim Efendi, 65: 1b-155b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 5. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şa'ban Efendi. *Güzîde*. Hacı Mahmûd Efendi, 409.
- Şa'ban Efendi. *Risâletün fi 'ilmi't-tecvîd*. Hacı Mahmûd Efendi, 372: 1b-44a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Şumnulu Hafız Hilmi. *Manzum Tecvid: Zafer*. 3-11. İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1265.
- Şumnulu, Hâfız Hilmi. *Tertibü Secâvend-i hurûf*. 11-13. İstanbul: Matbaay-i Âmire, 1265.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*. Kadızâde Mehmed, 9. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Taşpınar, Kadir. "Candaroglu İsmail Bey'in Emriyle Kaleme Alınan Türkçe Bir Eser: Risâle-i Münciye". *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk İslâm Kültürü Sempozyumu* (5-7- Ekim 2018), 831-844.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016.
- Yûsufefendizade. Abdullah Hilmi, *Risâle fi harf-i dâdi's-sabiha*. Hamidiye, 1261: 71b-75b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Ziyâeddîn, Hâfız Ahmed. *Vesiletü'l-gufrân*. Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1327.